

МРНТИ 14.35.07

Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-149-4-245-259>

Жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру

А.К. Олжаева*^{id}, С.С. Қоңырбаева^{id}

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: aknur@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастырудың мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылды. Мақалада ұлттық құндылықтарды ұрпақ бойына сіңіру мақсатында бекітілген мемлекеттік құжаттар негізге алынды. Сондай-ақ «ұлттық құндылықтар», «сыныптан тыс жұмыстар» сияқты кілттік ұғымдарға педагогика, психология, әлеуметтану және т.б. әлеуметтік ғылымдар аясында зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері талданып, ұғымдарға түсіндірме жасалды. Сыныптан тыс жұмыстардың бағыттары мен формалары қарастырылды. Д.Б. Элькониннің жасерекшелік периодизациясына сәйкес, жасөспірімдік кезеңге сипаттама жасалды. Ғылыми мақаланың тәжірибелік бөлімінде жасөспірімдердің (7-11 сынып оқушылары) ұлттық құндылықтарының бастапқы деңгейін анықтау және оны тиімді жолмен қалыптастыру мәселелері талданды. Тәжірибелік жұмыс анықтау, қалыптастыру, бақылау кезеңдерін қамтыды. Анықтау кезеңінде «Аяқталмаған сөйлем», «Суреттер сөйлесін» диагностикалық әдістемелері арқылы оқушылардың ұлттық құндылықтарының бастапқы деңгейі анықталды. Қалыптастырушы кезеңде жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мақсатында ұйымдастырылған қысқа мерзімді жоба құрылып, сынақтан өткізілді. Жоба тиімділігін анықтау мақсатында тәжірибенің бақылау кезеңінде М. Рокичтің «Құндылықтық бағдарды анықтау» диагностикасы мен жағдаяттық сұрақтарды талдау әдістемелері қолданылды. Бақылау кезеңіндегі әдістемелердің нәтижелеріне сәйкес қысқа мерзімді жобаның тиімділігі бағаланып, зерттеу жұмысы бойынша қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: жасөспірімдер тәрбиесі, ұлттық құндылықтар, дәстүр, сыныптан тыс жұмыстар.технологический процесс, эффективное обучение, групповая работа.

Кіріспе

Жасөспірімдер – ел ертеңі, еліміздің болашағын құраушы азаматтар. Олардың еліміздің өркендеуіне, Отанымыздың абыройын асқақтатуына, халқы мен оның тарихына, мәдени мұраларына жанашыр болуы бойына сіңірген ұлттық құндылықтарға, сондай-ақ Отанына, халқына деген құрметіне тікелей байланысты. Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халықтың мүддесі мен мұқтажын жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды» деген болса [1], М. Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде: «Әрбір тәрбиеші баланы ұлт дәстүрімен тәрбиелеуге міндетті» деді [2]. Сол себепті де, жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын қалыптастыру жаһандану мен мәдени интеграция жағдайында маңызды міндет болып отыр. Ал сабақтан тыс жұмыстар, оқу процесінің ажырамас бөлігі ретінде, жасөспірімдер тұлғасын тәрбиелеуде және дамытуда шешуші рөл атқарып, ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың тиімді жолы бола алады.

ҚР Оқу-ағарту министрінің 2023 жылдың 19 қыркүйегіндегі №294 бұйрығымен бекітілген «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» ұлттық құндылықтар негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу сапасын арттыруға бағытталған [3]. Қазіргі жаһандану заманында ұлттық сананы сақтау мен ұлттық кодымызды жоғалтпау мақсатында жасөспірімдердің бойына ұлттық құндылықтарды дарыту өзекті мәселеге айналып отыр.

Өскелең ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды дарытуға тек педагогикалық ұжым ғана емес, ата-аналар да белсенді түрде атсалысуда. Оған дәлел ретінде, 2020 жылдан бері Республикалық ата-аналар қоғамдық кеңесінің қызметін әдістемелік қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылып отырған «Отбасы – мектеп», «Мектеп өмірінен бір күн» ұзақ мерзімді жобаларын айта аламыз. Сонымен қатар, еліміздің білім беру мекемелерінің (ондағы ата-аналардың) бастамасымен жүзеге асырылып отырған «Әжелер мектебі», «Әкелер мектебі», «Аналар мектебі», «Ата-ана мектебі» жобаларының да мақсаты ұрпақтар сабақтастығын сақтай отырып, салт-дәстүр, туған тіл мен діл, ел тарихы негізінде оқушыларға ұлттық құндылықтарды дәріптеу екені белгілі.

Ұлттық құндылықтар – әрбір ұлттың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып жеткен халықтың қазынасы, ұлттық тілі, ділі, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнерінен тұратын ұлттың рухани байлығы.

Бүгінгі күнге дейін әртүрлі жастағы (мектепке дейінгі, бастауыш, орта сынып, жоғары сынып) білім алушылардың ұлттық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында өте көп зерттеу жұмыстары жүргізілгенімен, олардың мақсатқа жетудегі құралдары әртүрлі болды. Ғылыми педагогикалық еңбектерге талдау жасай отырып, жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мәселесі жеткілікті деңгейде зерттелмегендігі байқалды. Сол себепті де, осы зерттеу жұмысы аясында сыныптан тыс жұмыстарды «құрал» ретінде қарай отырып, жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын қалыптастыруда оның тиімділігін тексеруді жөн көрдік.

Қазіргі уақытта сынып және сыныптан тыс іс-әрекеттің, негізгі және қосымша білім берудің өзара байланысының аспектілері белсенді түрде қарастырылуда. Мұның бәрі жалпы білім берудегі интеграциялық процестердің күшеюін, негізгі және қосымша білім

берудің өзара байланысын жандандыруды көздей отырып, білім беру ұйымдарында осыған байланысты қызметтің бағыттарына ерекше көңіл бөлуді міндеттейді.

Сыныптан тыс жұмыстың бағыттары, формалары мен әдістерінің оңтайлы үйлесімі оқушылардың құндылықты бағдарлау саласына тиімді әсер етеді. Бұл сыныптан тыс жұмыстарға тән ерекшеліктерге байланысты. Әр түрлі бағыттар бойынша оңтайлы ұйымдастырылған сыныптан тыс іс-шаралар оқушының жеке қабілеттерін анықтауға және дамытуға, оның әлеуметтік тәжірибе алуына және оны кеңейтуге, болашақ өмірі үшін қажетті әлеуметтік тәжірибелерді алуға ықпал етеді.

Сәйкесінше, ғылыми жұмыстың мақсаты жасөспірімдерде ұлттық құндылықтарды қалыптастыру үдерісінде сыныптан тыс жұмыстардың тиімділігін зерттеу және негіздеу болып табылады. Зерттеу аясында келесідей нақты міндеттер қойылды:

- жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын қалыптастырудың теориялық негіздері мен педагогикалық ерекшеліктерін зерттеу;
- сыныптан тыс жұмыстың әртүрлі формаларының ұлттық құндылықтарды дарытудағы рөлі мен әсерін талдау;
- сыныптан тыс жұмыстар арқылы жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған жоба жоспарын құру және апробациялау;
- жасөспірімдерде ұлттық құндылықтардың дамуына ықпал ететін сабақтан тыс іс-шараларды ұйымдастыру және іске асыру бойынша ұсыныстар жасау.

Осылайша, жұмыстың негізгі мақсаты жасөспірімдерді тәрбиелеу үшін сыныптан тыс жұмыстың маңыздылығы мен тиімділігін негіздеу болып табылады, бұл жастардың бойында тұрақты ұлттық құндылық бағдарларын қалыптастыруға бағытталған білім беру мекемелері үшін әдістемелік ұсынымдар мен бағдарламаларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қазақ халқының ғасырлар тұңғиығынан бері тарихымен біте қайнасып жатқан жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастыру тәжірибелері бізге рухани мәдениет, этикалық, эстетикалық құндылықтарын құрайтын әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер, әдебиет, музыка, фольклор мазмұны арқылы жетіп отырды. Оған қоса, ұрпақ тәрбиесіне байланысты ұлттық тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді Қорқыт ата, әл-Фараби, Қ.А. Яссауи, М.Х. Дулати, Ж. Баласағұн, М. Қашқари және т.б. көптеген ақын-жырауларының мұраларынан көреміз.

Кейіннен ұлттық ерекшелігімізді жоғалтпау үшін аянбай еңбек еткен Ә. Бөкейханов, М. Дулатұлы, І. Жансүгіров, М. Жұмабаев, Б. Майлин, Ж. Ақбаев, Ә. Ермеков, Х. Досмұхамедов, Ж. Досмұхамедов және т.с.с. біршама алаш қайраткерлерінің де басты ұраны «ұрпаққа ұлттық құндылықтарды ұсақтамай жеткізу» болды.

Бүгінгі күні ұлттық құндылықтар мәселесі философия, педагогика, этнопедагогика, психология, әлеуметтану, мәдениеттану, дінтану және т.с.с. әлеуметтік ғылымдар аясында зерттеледі. Ұлттық құндылықтарды қазақ халқының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі аясында зерттеген Е. Джелбулдин, А. Сейдімбек, Н. Шаханова, Е. Турсынов, И.Е. Ерғали және т.с.с. ғалымдардың еңбектерін атап өткіміз келеді.

Педагогика және этнопедагогика ғылымында жас ұрпақты ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу мәселелерін С. Ғаббасов [4], Б. И. Иманбекова, С. Пірәлиев, С.

Әбішқызы, Р.А. Джанабаева, С.А. Ұзақбаева, К. Сарчаева, М.Ж. Құрманбаева, К.Н. Меңлібаева, Ш. Майғаранова, С.Т. Иманбаева сынды ғалымдар зерттеген.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының профессорлық оқытушылар құрамында да оқушылардың бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыру мәселелерін зерттеген ғалымдар жетерлік. Олардың қатарына Ш.Т. Таубаева, А.Қ. Құсайынов, Н.С. Әлқожаева, К.Ж. Қожахметова, Б.А. Әрінова, Қ.Ш. Молдасан [5] сынды оқытушылардың жемісті еңбектерін атап өте аламыз.

Белгілі ғалым А.Қ. Құсайынов білім беру саласында ұрпақ тәрбиесінің дағдарысқа ұшырауының себебінен жастар арасында ұлттық рух төмендеп, зорлық-зомбылық өршіп, ұлталдындағы перзенттік парыз ұғымдарының құнсызданып бара жатқандығын айтады. Сондай-ақ ғалым, ұлттық тәрбие қағидаларын әлемдік озық тәрбие тәжірибелерімен ұштастыра отырып, бәсекеге қабілетті саналы ұрпақ тәрбиелеу жұмысын жетілдіру мақсатында, 2021 жылы Педагогикалық Ғылымдар Академиясы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қаласы Білім басқармасымен бірлесе отырып «Мектептерде саналы ұрпақ тәрбиелеуді ғылыми-практикалық тұрғыдан іске асыру жолдары» жобасын әзірледі [6].

Х.С. Вильданов ұлттық құндылықтарды белгілі бір этностың өзін-өзі сәйкестендіруі (идентификация) ретінде қарастыра отырып, оның негізгі үш маңыздылығын анықтайды [7]:

- 1) ұлттық құндылықтар мен құндылық бағдарларының сапалық-сандық негізділігі мен олардың тұрақтылығы;
- 2) ұлттық құндылықтардың өзара әрекеттесуінің функционалдылығы, яғни ұлттың өкілі ретінде жеке адамның өмірі үшін ұлттық құндылықтардың маңызы;
- 3) өзін-өзі сәйкестендіру үдерісінде тұлғаның ұлттық құндылықтарды маңызы бар құбылыстар ретінде тануының объективті мүмкіндігі, ол арқылы тіршілік формалары жеке тұлға үшін қажетті бағытта бекітіледі.

М.А. Жекебаева ұлттық құндылықтарды азаматтардың патриотизмін арттырудың қайнар көзі деп санайды. Сондай-ақ ұлттық құндылықтарды дәріптей отырып, патриотизмді арттыру ел бірлігін, тұтастығын сақтауға алып келетіндігін алға тартады [8]. Г.Р. Сағынаеваның да пікірі осыған саяды. Оның айтуынша, ұлттық құндылықтарды жаңа ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту ісіндегі озық технологиялармен байланыстыра отырып, әрбір жас адамда ұлттық патриотты, өзіне сенімді тұлғаны тәрбиелеу қажет [9].

Қ. Әтемова, П. Искакова және т.б. ғалымдар ұлттық құндылықтарды отбасы тәрбиесімен байланыстырады. Олардың айтуынша, отбасылық тәрбиеде ұлттық құндылықтарды қолдану қазақ мәдениетін, салт-дәстүрін, тілі мен ділін сақтауға, балаларда ұлттық құндылықтарға қатысты жағымды ойды қалыптастыруға ықпал етеді [10].

Я.И. Зинченко өз еңбектерінде ұлттық құндылықтарды мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөліктері ретінде анықтайды [11]. Сәйкесінше, ұлттық құндылықтарымызды ұлықтау арқылы халқымыздың мұрасын кіші ұрпаққа жеткізіп қана қоймай, оның тыныштығы мен бейбітшілігін де сақтай аламыз. Сондықтан жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастыру жұмыстары жан-жақты жүргізілуі тиіс. Осы ретте, сыныптан тыс жұмыстар арқылы жасөспірімдердің ұлттық

құндылықтарын қалыптастыру шараларына көшпестен бұрын, сыныптан тыс жұмыстарға да сипаттама жасағанмыз абзал.

Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарт бойынша, сыныптан тыс жұмыстар – білім беру ұйымындағы біртұтас оқу-тәрбие үдерісінің құрамдас бөлігі, үлгілік оқу жоспарымен айқындалып, білім алушылардың бос уақытын ұйымдастыру нысандарының бірі ретінде іске асырылатын оқудан тыс жүктеме.

Сыныптан тыс жұмыс тек пәндер бойынша ғана емес, сонымен қатар сыныптан тыс жұмыстардың басқа салаларында да танымдық қызығушылықтардың дамуына ықпал етеді. Ол әлеуметтік құзыреттіліктерді, жеке қабілеттерді дамыту үшін айтарлықтай мүмкіндіктерге ие, балалардың тапқырлығы мен қиялына мүмкіндік береді, асоциалды іс-әрекеттің алдын алады. Сыныптан тыс жұмыстардың сабақтардан негізгі айырмашылығы, міндетті оқуға жатпайды, сондай-ақ оқушылардың бос уақытын мақсатты ұйымдастырудың бір түрі ретінде сипатталады.

Сыныптан тыс жұмыстар, білім алушылардың белгілі бір қабілеттерін дамытудағы тиімді тәрбиелеу формасы ретінде, білім беру саласындағы көптеген шетелдік ғалымдардың зерттеулеріне арқау болған. Мысалы, ирландиялық ғалым П. Буклей, П. Ли сыныптан тыс жұмыстарды (extra-curricular activities), бізде қалыптасып қалғандай, тек орта білім беру мекемелерінде ғана емес, жоғары оқу орындарында да пайдаланудың маңыздылығын зерттейді. Оның ойынша, сыныптан тыс шаралар студенттердің тәжірибелерін жан-жақты дамытуда мол мүмкіндіктерді ұсынады [12].

Г. Кершенштейнер мен К. Винч мақаласында мектептегі шеберханалар сыныптан тыс жұмыстардың формасы ретінде зерттеліп, олар тек бос уақытты тиімді өткізу жолы ғана емес, оқушылардың болашақ кәсіби қызметінің іргетасын қалауда да маңызды рөл атқаратындығын алға тартады [13].

М. Фурда және М. Шулески сыныптан тыс жұмыстардың оқушылардың белсенділігіне, әлеуметтік дамуына және академиялық жетістіктеріне оң әсерін зерттеп, сыныптан тыс жұмыстардың балалар мектеп ауыстырғанда тап болатын, қиындықтардың алдын алуға көмектесетінін дәлелдеген [14]. Зерттеу жұмысының нәтижелеріне сәйкес, сыныптан тыс жұмыстардың жасөспірімдердің оңтайлы әлеуметтенуіне оң әсерін байқай аламыз.

С. Е. Коннелли, Э. Дж. Махер, А.Б. Харрис сыныптан тыс жұмыстарды құрылымданған және құрылымданбаған деп жіктей отырып, олардың әлеуметтік қорғау жүйесіне алынған жасөспірімдердің үлгеріміне әсерін зерттейді [15]. Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, сыныптан тыс жұмыстарды жүргізу арқылы, әлеуметтік қорғаудағы 11-17 жас аралығындағы балалардың, математика және оқу сауаттылығы пәндері бойынша үлгерімінің жақсарғандығы байқалады.

Сыныптан тыс жұмыстарға байланысты ғылыми еңбектерге талдау жасаудың нәтижесінде, оны тиімді ұйымдастырудың қағидаларын айқындаймыз:

- сыныптан тыс жұмыстарды оқушылардың қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес таңдау;
- жас ерекшеліктерін есепке алу;
- жұмыстың жеке және ұжымдық формаларының үйлесімі;
- теорияның тәжірибемен байланысы;

- қолжетімділік және көрнекілік;
- белсенді өмірлік ұстанымға тарту;
- қоғамның барлық субъектілерінің серіктестік қатынастарының бірлігі мен тұтастығы.

Баланы дамыту іс-әрекеттеріне байланысты сыныптан тыс жұмыстың спорттық-сауықтыру, рухани-адамгершілік, әлеуметтік, жалпы интеллектуалды, жалпы мәдени бағыттары бар (1-сурет).

1-сурет. Сыныптан тыс жұмыстың бағыттары

Сыныптан тыс жұмыстардың формалары оның бағыттарына сәйкес жіктеледі. Мысалы, спорттық-сауықтыру бағытындағы сыныптан тыс шаралар олимпиада, спартакиада, марафон және т.с.с. формада жүргізілсе, жалпы интеллектуалды бағыттағы сыныптан тыс іс-шаралар ғылыми жоба, зерттеу жұмысы, интеллектуалды олимпиада, конкурс және т.б. формада өткізіледі.

Осылайша, «сабақтан тыс іс-әрекет» ұғымының негізі ретінде қоғам мен мемлекет мүддесі үшін қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыру, білім беру қызметтерін көрсету және ақпараттық білім беру қызметі арқылы жеке тұлғаны тәрбиелеу, дамыту және оқытудың мақсатты үдерісі болып табылатын «педагогикалық үдерісті» қарастырамыз. Бұл көзқарас біз талдаған ғалымдардың тұжырымдарымен сәйкес келеді.

Зерттеу әдістері

Жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мақсатында педагогикалық тәжірибе жүргізілді. Сондай-ақ ұлттық

құндылықтарды сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мақсатында «Тамыры терең тағылым» тақырыбында қысқа мерзімді жоба құрылып, апробацияланды.

Д.Б. Элькониннің жасерекшелік периодизациясына сәйкес, жасөспірімдік кезең 12-17 жас аралығын қамтиды. Ол өз ішінде, 12-14 жас – кіші және 14-17 үлкен жасөспірімдік кезең (ерте бозбалалық) болып бөлінеді. Сәйкесінше, 7-11 сынып оқушылары зерттеу жұмысына қатысты. Зерттеу жұмысына Алматы қаласындағы жалпы білім беретін мектептің біріндегі 7-11 сынып аралығында білім алатын, барлығы 117 оқушы қатысты. Олардан 59 оқушы эксперименттік топқа, 58 оқушы бақылау топқа жіктелді (1-кесте).

1-кесте

Зерттеу тәжірибесіне қатысушы оқушылар саны

Сынып	Сыныптағы барлық оқушы саны	Эксперименттік топ	Бақылау топ
7-сынып	25	13	12
8-сынып	25	12	13
9-сынып	26	13	13
10-сынып	19	10	9
11-сынып	22	11	11
Барлығы	117	59	58

Зерттеудің тәжірибелік бөлімі үш кезеңді қамтыды:

Бірінші кезең – *анықтау*: жасөспірімдердегі ұлттық құндылықтардың қалыптасуының алғашқы деңгейін анықтайтын диагностикалық әдістерді қолдану.

Екінші кезең – *қалыптастырушы*: ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған педагогикалық жағдайларды қалыптастыру, тиімді сыныптан тыс жұмыстар негізінде жоба құру және оны сынақтан өткізу.

Үшінші кезең – *бақылау*: құрылған және сыналған педагогикалық іс-әрекеттердің тиімділігін бағалауға бағытталған білім алушыларды қайта диагностикалауды қамтитын бақылау.

Зерттеу тәжірибесінің анықтау кезеңінде ұлттық құндылықтар тақырыбында авторлармен құрастырылған «Аяқталмаған сөйлем» және «Суреттер сөйлейді» проективті әдістері қолданылды.

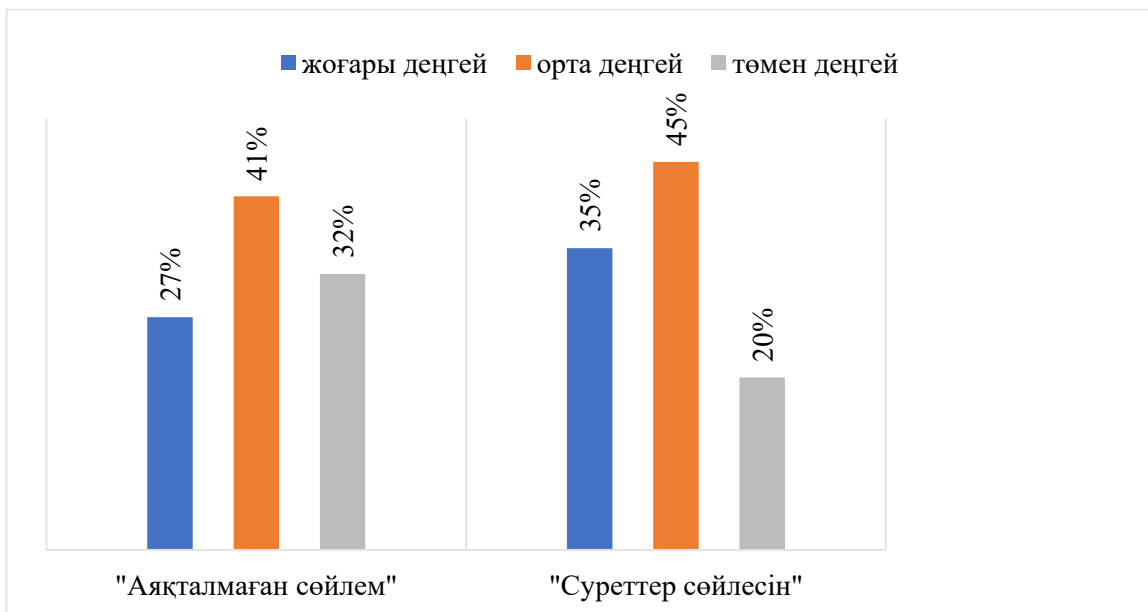
Талқылау және нәтижелер

«Аяқталмаған сөйлем» әдістемесінде оқушыларға ұлттық құндылықтар (қазақ тілі мен әдебиеті, салт-дәстүр, тарих, ұлттық өнер мен спорт) тақырыптары аясында 20 аяқталмаған сөйлем құрастырылды. Әр дұрыс аяқталған сөйлем 1 ұпайды құрайды. Әдістеме нәтижесінде, эксперименттік және бақылау топ оқушыларының 27% - жоғары деңгей (16-20 ұпай), 41% - орта деңгей (9-15 ұпай), 32% - төмен деңгейді (0-9 ұпай) көрсетті.

«Суреттер сөйлейді» әдістемесінде экспериментке қатысушы оқушыларға ұлттық құндылықтар (қазақ тілі мен әдебиеті, салт-дәстүр, тарих, ұлттық өнер мен спорт)

тақырыптары аясында 15 сурет ұсынылды. Оқушылар сурет тақырыптарын тауып, ондағы бейнеленген зат немесе құбылыстарға қысқаша сипаттама жасау керек болды. Оқушылардың 35%-ы 10-15 суретке дұрыс жауап беріп, жоғары деңгейді көрсетсе, 45%-ы 5-9 суреттің сипаттамасын дұрыс тапты. Ал қалған 20% оқушы тек 0-5 аралығындағы суреттердің сипаттамасын дұрыс жазып, төменгі деңгейді байқатты.

Екі әдістеменің ортақ нәтижелері есептеліп, анықтаушы кезеңдегі оқушылардың ұлттық құндылықтар туралы білімінің нәтижесі 37%-ды ғана құрады (2-сурет).

2-сурет. Зерттеу тәжірибесінің анықтау кезеңіндегі диагностикалық әдістемелердің нәтижелері (ұлттық құндылықтар туралы білімінің бастапқы деңгейі)

Қалыптастырушы кезеңде сыныптан тыс жұмыстар арқылы жасөспірімдерді ұлттық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында зерттеу жұмысының авторларымен «Тамыры терең тағылым» атты қысқа мерзімді жобасы жүзеге асырылды (2-кесте). Жоба 10 күнге созылды.

2-кесте

«Тамыры терең тағылым» жобасының жоспары

Күн №	Ұлттық құндылықтар	Сыныптан тыс жұмыс формасы	Мақсаты	Іс-әрекет
1-күн	Ұлттық құндылықтарға жалпы сипаттама	Дискуссиялық клуб отырысы	Қатысушыларды жобамен таныстыру, күтулетін нәтижелер мен мақсаттарды анықтау	Ұлттық құндылықтар мен олардың маңыздылығын талқылау

2-күн	Тарихи мұра	Дөңгелек үстел, театр өнері үйірмесі	Елдің тарихы мен мәдени мұрасына шолу	Тарихи оқиғаларға презентация. Тақырыптар бойынша викторина.
3-күн	Халық салт-дәстүрлері мен ұлттық ою-өрнектер	Қолданбалы өнер және сурет үйірмелерінде шеберлік сабақ. Өлкетанушылар клубы	Ұлттық ою-өрнек, таңбалар және салт-дәстүрлермен таныстыру	Ою-өрнектерді салу бойынша шеберлік сабақ. Салт-дәстүрлерге байланысты сурет салу немесе коллаж жасау. Таңбалы тас мекенінен (виртуалды немесе шынайы) саяхат
4-күн	Қазақ тілі мен әдебиеті	Көркем сөз үйірмесі	Ана тілі мен әдебиетінің құндылығын нығайту	Классикалық және заманауи әдебиеттерден үзінділерді оқу және талқылау. Туған ел туралы эссе жазу
5-күн	Ұлттық мәдениет және өнер	Өнер үйірмелері (ұлттық би, ән, ұлттық аспаптар). Шығармашылық шеберханалары.	Ұлттық мәдениет және өнер туындыларымен танысу, білімдерін бекіту.	Ұлттық және аспаптар мұражайына (виртуалды) саяхат. Өздеріне жақын өнер түрлерінен кіші концерт ұйымдастыру.
6-күн	Отбасылық құндылықтар мен ондағы дәстүрлер	«Ата-аналар мектебі», «Әжелер мектебі» ұйымдары	Отбасылық құндылықтар мен дәстүрлердің маңыздылығын атап, ұлттық құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің басты көзі – отбасы екендігін түсіндіру	Оқушылардың отбасындағы дәстүрлерді талқылау. Отбасы тарихы мен дәстүрлері жазылған «Отбасы ағашын» құру.
7-күн	Ұлттық мейрамдар мен ұлттық асхана	Шеберлік сабақтар	Ұлттық мейрамдардың мәнін түсіндіру; Ұмытылып бара жатқан ұлттық тағам түрлерімен таныстыру	Мейрамға арналған атрибуттарды қолдан жасау. Ұлттық тағам дайындаудан шеберлік сабақ ұйымдастыру.
8-күн	Ұлттық спорт	Ұлттық спорт түрлерінен спартакиада	Жасөспірімдерді ұлттық спорт түрлерімен таныстыру арқылы салауатты өмір салтын ұстануға шақыру.	Тоғызқұмалақ, асық ойнау, аударыспақ, қазақша күрес, бәйге алу, көкпар тарту және т.с.с. ойындарды ойнау.
9-күн	Ұлттың ұлы тұлғалары	Рөлдік ойындар; дискуссия	Жасөспірімдерді көрнекті тұлғалардың мысалдарымен ынталандыру	Бұрынғы және қазіргі ұлт үшін қызмет етіп жүрген тұлғалар мен олардың еңбектері туралы дискуссия.

10-күн	Қорытынды-лау күні	Ұлттық құндылықтарды дәріптеушілер клубы	Жоба нәтижелерін бағалау, қорытындылау.	Оқушылардың әсерлерін талқылау. Құндылықтардың өзгеруін бағалау диагностикасы. Жоба қатысушыларына сертификат табыстау.
--------	--------------------	--	---	---

Зерттеу жұмысының бақылау кезеңінде М. Рокичтің (Rokeach, 1973) «Құндылық бағдар сауалнамасы» (The value survey) диагностикалық әдістемесі, зерттеу авторлары тарапынан түрленіп (модификацияланып) қолданылды. Сауалнама сұрақтарының қатарына ұлттық құндылықтар мен отбасылық құндылықтар тізбектері қосылды. Инструменталды құндылықтар бағанына кішіпейілділік, даналық, қонақжайлылық, кеңпейілділік құндылықтары; ал терминалды құндылықтар бағанына мамыражай көңіл, бейбіт өмір, бұзылмас татулық, шексіз шығармашылық өнер құндылықтары қосылды.

Сондай-ақ, зерттеу жұмысының бақылау кезеңінде жасөспірімдерге халықтың тарихы, салт-дәстүр, ұлттық өнер мен спорт, мәдениет, тіл және әдебиет салалары қамтылған жағдаяттық сұрақтарды шешу әдістемесі қолданылды. Оқушылар зерттеу авторлары құрастырған 10 жағдаяттық сұрақтарға жауап берді. Жағдаяттық сұрақтар ұлттық құндылықтар туралы білімді анықтауға бағытталған жанама, астарлы сұрақтардан тұрды.

Зерттеу тәжірибесінің анықтау кезеңінде М. Рокичтің бұл әдістемесі жүргізілмегендіктен, оқушылар әдістемеге жаңадан қосылған/бұрын болған бағандарды білмеді. Таңданатынымыз, эксперименттік топ оқушыларының басым бөлігінде (52%) зерттеу авторлары қосқан құндылықтар рангілеуде алдыңғы орындарға (3-7 арасында) ие болған. Ал бақылау топ оқушыларында авторлар тарапынан қосылған құндылықтар соңғы орындарға тұрақтаған. Осы тұста, «Тамыры терең тағылым» жобасының тиімділігінің эксперименттік топтағы алғашқы белгілері байқалды.

Екінші жағдаяттық сұрақтар әдістемесінің нәтижелеріне сәйкес, эксперименттік топ оқушыларының 55%-ы жағдаяттардың басым көпшілігін (7-10 сұрақ) дұрыс, ұлттық құндылықтар мен қазақ халқының қасиеттеріне сай шешіп, жоғары деңгейді байқатты. Ал эксперименттік топ оқушыларының 36%-ы 5-7 жағдаяттарды оңтайлы шешіп, орта деңгейді; қалған 9% оқушы 3-5 жағдаятты тиімді шешіп, сәйкесінше, төменгі деңгейді байқатты.

Бақылау тобында оқушылардың 35%-ы 7-10 жағдаятты тиімді шешіп, жоғары деңгейді; 45%-орта деңгейді; қалған 20%-ы төмен деңгейді көрсетті. Байқағанымыздай, бақылау тобындай айтарлықтай өзгеріс болған жоқ.

Зерттеу тәжірибесінің анықтау кезеңінде барлық оқушылардың ұлттық құндылықтар туралы білімі, құндылықтық бағдарлары 37%-ды құраса, жобадан кейін, яғни бақылау кезеңіндегі нәтижелер бойынша, жалпы көрсеткіш 48%-ды құрап, эксперименттік топ оқушыларының ұлттық құндылықтар туралы білімі, олардың бойындағы ұлттық құндылықтар деңгейі 11%-ға артқандығын байқаймыз. Аралық динамика өте үлкен болмағанымен, «Тамыры терең тағылым» жобасы қысқа уақытта жүргізілсе

де, айтарлықтай деңгейде өзінің тиімділігін көрсете алды. Егер, жоба бірнеше мамандармен (педагог-психолог, әлеуметтік педагог, профориентолог, қосымша білім беру педагогтерімен) бірлесе отырып құрылып, ұзақ мерзімді жоба ретінде жоспарланса, тиімділігі әлдеқайда жоғары болады деп санаймыз.

Қорытынды

Жалпы зерттеу жұмысын қорытындылайтын болсақ, ұлттық құндылықтар – бір ұлт пен оның мүшелерінің жеке басын сипаттайтын рухани, мәдени және әлеуметтік бағдарлардың жиынтығы. Бұл құндылықтарға ата-бабалардың тарихы мен жетістіктерін білу және құрметтеу (тарихи мұра), әдет-ғұрыптар, ұлттық мерекелер, өнер, музыка, әдебиет және қолөнер (мәдениет және дәстүр), ана тілінің қарым-қатынас және мәдени көрініс құралы ретіндегі рөлі (тіл), ұлттық рәміздер, ұлттық батырларға құрмет, патриоттық іс-шараларға қатысу (патриотизм), отбасы мен туыстық байланыстардың маңыздылығы (отбасылық құндылықтар), қоғам мен мемлекет алдындағы жауапкершілік сезімі (әлеуметтік жауапкершілік) жатады.

«Тамыры терең тағылым» жобасы жасөспірімдердің ұлттық құндылықтарын арттырып қана қоймай, оқушылардың халық мұрасына, салт-дәстүріне, өнері мен мәдениетіне, спорт пен ұлттық мейрамдарға, ұлттық асханаға ерекше қызығушылығын оятып, ұлттық құндылықтарымызды дәріптейтін үйірмелерге, қосымша білім беру ұйымдарына жазылуларына ықпал етті. Әр жасөспірімнің өз қызығушылығына сәйкес, бос уақытын тиімді жоспарлауына тікелей әсер етті.

Жасөспірімдік кезең жаңа қабілеттер мен рухани-адамгершілік қасиеттерді бойына тез сіңіріп, ол қасиеттері тұлға бойында өмір бойы сақталып қалуына ықпал ететін ерекше кезең. Дж. Локк айтқандай, жасөспірімдік кезеңдегі балалар «таза тақта» (tabula rasa) секілді барлық ақпаратты тез бойына жазып алады. Сол себепті, оқушылардың осы жас кезеңін өздері және ұлт үшін тиімді пайдаланып, ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға шектеусіз, жан-жақты, белсенді түрде атсалысу керек. Сондай-ақ зерттеу жұмысы барысында апробацияланған ұлттық құндылықтарды сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мақсатындағы жобаны немесе оның жоспарын түрлендіре отырып, осы іспеттес жобаларды ұйымдастыратын болсақ, жасөспірімдердің бос уақыты да тиімді ұйымдастырылып, еліміздің болашағына да зор үлесімізді қосатынымызды жеткізгіміз келеді.

Авторлардың қосқан үлесі

Ақнұр Қайнараровна Олжаева – тақырып бойынша материалдарды жинақтап, жұмыстың тұжырымдамасы мен мәтінін жазу, жұмыс мазмұнын сыни тұрғыдан қарау, сондай-ақ мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына байланысты мәселелерді дұрыс зерделеу жұмыстарын жүргізді.

Сараш Сахиевна Қоңырбаева – жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекітті.

Әдебиеттер тізімі

1. Шоқай М. Таңдамалы. Құраст. Нүсіпхан А. - Алматы: Қайнар, 1999. -2-т. – 520 б.
2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992.- 160 бет.
3. ҚР Оқу-ағарту министрлігі. ЖОО-дан басқа білім беру ұйымдарына арналған «Біртұтас тәрбие бағдарламасын» бекіту туралы бұйрық. 2023 ж. [Электронды ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/documents/details/539827?lang=kk> (қаралған күні: 19.05.2024).
4. Ғаббасов С. Ұлт тағдыры – ұрпақ тәрбиесінде. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат» баспасы, 2014. – 240 бет.
5. Молдасан Қ.Ш., Бектурганова Ж.М. Педагогика: Хрестоматия: оқу құралы. I бөлім. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат» баспасы, 2015. – 376 бет.
6. Құсайынов А. Қ. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. - 2023 - №2. – Б. 131-141. DOI: <https://doi.org/10.59941/2960-0642-2023-2-131-141>
7. Вильданов Х.С. Национальные ценности в структуре этнокультурной и национальной самоидентификации индивида // Фундаментальные исследования. – 2014. - № 9 (1). – с.214-218. URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34672> (қаралған күні: 19.05.2024).
8. Джекебаева М.А. Ұлттық құндылықтарды дәріптеу – Отан алдындағы негізгі міндет // Хабаршы. Халықаралық қатынастар және аймақтану сериясы. – 2020. - №3 (41). – 67-73 б. DOI 10.48371/ISMO.2020.41.3.010
9. Сагынаева Г. Р. Национальные ценности – это основа системы непрерывного образования // Молодой ученый. – 2017. — № 10.1 (144.1).— С. 82-84. – URL: <https://moluch.ru/archive/144/40439/> (қаралған күні: 19.05.2024).
10. Atemova K., Kabekeyeva K., Iskakova P., Zhumadullaeva A., Belgibayeva G. Application of national values in family training of Kazakh people // Journal of Advanced Pharmacy Education and Research. – 2018 – №8 (4). – P. 45 - 50. <https://japer.in/article/application-of-national-values-in-family-training-of-kazakh-people> (қаралған күні: 19.05.2024).
11. Зинченко Я.И. Национальные ценности и идеалы как важнейшие составляющие национальной безопасности государства // Молодой ученый. — № 10 (457). — 2023.— С. 84-86. <https://moluch.ru/archive/457/100678/> (қаралған күні: 19.05.2024)
12. Buckley P., & Lee P. The impact of extra-curricular activity on the student experience. Active Learning in Higher Education. – 2021. – 22(1). – P. 37-48. <https://doi.org/10.1177/1469787418808988> (қаралған күні: 19.05.2024).
13. Kerschensteiner G., Winch Ch. The school workshop as the basis for the continuation school, Journal of Philosophy of Education. – 2022. – Volume 56, Issue 3. – P. 399–407, <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12670> (Web of science: Social Sciences Citation Index (SSCI) (қаралған күні: 19.05.2024).
14. Furda M., Shuleski M. The Impact of Extracurriculars on Academic Performance and School Perception, The Excellence in Education Journal. – 2019. – Volume 8, Issue 1. - P. 64-90. [Electronic resource] – Available at: <https://www.excellenceineducationjournal.org/wp-content/uploads/2021/04/EEJ-Volume-8-Issue-1-Winter-2019.pdf> (қаралған күні: 19.05.2024)
15. Connelly S.E., Maher E.J. & Pharris A.B. Playing to Succeed: The Impact of Extracurricular Activity Participation on Academic Achievement for Youth Involved with the Child Welfare System. Child Adolesc Soc Work. – 2024. - 41. - P. 577–591 <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00897-7>

А.К. Олжаева, С.С. Конырбаева

*Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан*

Формирование национальных ценностей подростков через внеурочную деятельность

Аннотация. В статье подробно рассматриваются возможности формирования национальных ценностей подростков посредством внеклассной деятельности. За основу статьи были взяты утвержденные государственные нормативные документы направленные на формирования национальных ценностей у школьников. Также проанализированы работы отечественных и зарубежных ученых, изучавших такие ключевые понятия, как «национальные ценности» «внеклассная работа» в рамках социальных наук, таких как педагогика, психология, социология и др. Рассмотрены направления и формы внеклассной работы. Согласно возрастной периодизации Д. Б. Эльконина, была разработана характеристика подросткового возраста. В практической части научной статьи были проанализированы вопросы определения начального уровня национальных ценностей подростков (учащихся 7-11 классов) и их эффективного формирования. Практическая работа включала этапы выявления, формирования, контроля. На этапе выявления посредством диагностических методик «Неоконченное предложение», «Картинки-истории» был определен начальный уровень национальных ценностей учащихся. На формирующем этапе был создан и апробирован краткосрочный проект, организованный с целью формирования национальных ценностей подростков посредством внеклассной работы. В целях определения эффективности проекта на контрольном этапе практики были использованы методики диагностики и анализа ситуационных вопросов М. Рокича «Определение ценностной ориентации». В соответствии с результатами методик на контрольном этапе оценивалась эффективность краткосрочного проекта и делались выводы по исследовательской работе.

Ключевые слова: воспитание подростков; национальные ценности; традиции; внеклассная деятельность.

A.K. Olzhayeva, S.S. Konyrbayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Formation of national values of teenagers through extracurricular activities

Annotation. The article examines in detail the possibilities of forming national values of adolescents through extracurricular activities. The article was based on approved state regulatory documents aimed at the formation of national values among schoolchildren. The work of domestic and foreign scientists who studied such key concepts as "national values" and "extracurricular activities" in the framework of social sciences such as pedagogy, psychology, sociology, etc. is also analyzed. The directions and forms of extracurricular activities are considered. According to the age periodization of D. B. Elkonin, a characteristic of adolescence has been developed. In the practical part of the scientific article, the issues of determining the initial level of national values of adolescents (students of grades 7-11) and their

effective formation were analyzed. The practical work included the stages of identification, formation, and control. At the stage of identification by means of diagnostic techniques "Unfinished sentence", "Picture stories", the initial level of national values of students was determined. At the formative stage, a short-term project was created and tested, organized with the aim of forming national values of adolescents through extracurricular activities. In order to determine the effectiveness of the project at the control stage of practice, the methods of diagnosis and analysis of situational issues by M. Rokich "Definition of value orientation" were used. In accordance with the results of the methods, the effectiveness of the short-term project was evaluated at the control stage and conclusions were drawn on the research work.

Keywords: education of teenagers; national values; traditions; extracurricular activities.

References

1. Shoqai M. Tangdamaly [Selected works] (Almaty, 1999, 520 p) [in Kazakh]
2. Zhumabayev M. Pedagogika [Pedagogy] (Almaty, 1992, 160 p) [in Kazakh]
3. QR Oqu agartu ministrliqi. Jogary oqu oryndarynan basqa bilim beru uymdaryna arналған «Birtutas tarbie bagdarlamasin» bekitu turali buiryq. [Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan. Order on approval of the "Unified educational program" for educational organizations other than the University] (2023) [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/documents/details/539827?lang=kk> (accessed: 19.05.2024) [in Kazakh]
4. Gabbasov S. Ult tagdyry – urpaq tarbiesinde [The fate of the nation is in the education of generations]. (Almaty, 2014, 240 p.) [in Kazakh]
5. Moldasan Q.Sh., Bekturganova Zh.M. Pedagogika: Hrestomatiya: oqu quraly. I bolim. [Pedagogy: Anthologies] (Almaty, 2015, 376 p.) [in Kazakh]
6. Qusaiynov A.Q. Urpaq tarbiesindegi qundylyqtar negizi [The basis of values in the upbringing of offspring]. (2, 131-141 (2023) DOI: <https://doi.org/10.59941/2960-0642-2023-2-131-141> [in Kazakh]
7. Vildanov H.S. Nacionalnie cennosti v strukture etnokulturnoi i nacionalnoi samoidentifikacii individa [National values in the structure of an individual's ethno-cultural and national identity] 9 (1), 214-218 (2014) [Electronic resource] – Available at: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34672> (accessed: 19.05.2024) [in Russian]
8. Djekebaeva M.A. Ultyq qundylyqtardy daripteu – Otan aldyndagi negizgi mindet [Popularization of national values is the main task before the Fatherland]. 3 (41), 67-73 (2020) DOI 10.48371/ISMO.2020.41.3.010 [in Kazakh]
9. Saginaeva G. R. Nacionalnie cennosti – eto osnova sistemi neprerivnogo obrazovaniya [National values are the basis of the system of continuing education]. (10.1 (144.1)), 82-84 (2017). [Electronic resource] – Available at: <https://moluch.ru/archive/144/40439/> (accessed: 19.05.2024) [in Russian]
10. Atemova K., Kabekeyeva K., Iskakova P., Zhumadullaeva A., Belgibayeva G. Application of national values in family training of Kazakh people (India, Advanced Pharmacy Education and Research, 8 (4), 45-50 (2018)) [Electronic resource] – Available at: <https://japer.in/article/application-of-national-values-in-family-training-of-kazakh-people> (accessed: 19.05.2024) [in English]
11. Zinchenko Ya.I. Nacionalnie cennosti i ideali kak vayneishie sostavlyayuschie nacionalnoi bezopasnosti gosudarstva [National values and ideals as the most important components of the national security of the state] (10 (457), 84-86 (2023)) [Electronic resource] – Available at: <https://moluch.ru/archive/457/100678/> (accessed: 19.05.2024) [in Russian]

12. Buckley P., Lee P. (2021). The impact of extra-curricular activity on the student experience. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 37-48. <https://doi.org/10.1177/1469787418808988> (Scopus) (қаралған күні: 19.05.2024) (accessed: 19.05.2024) [in English]

13. Kerschensteiner G., Winch Ch., The school workshop as the basis for the continuation school, *Journal of Philosophy of Education*, Volume 56, Issue 3, June 2022, Pages 399–407, <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12670> (Web of science: Social Sciences Citation Index (SSCI)) [in English]

14. Furda M., Shuleski M. The Impact of Extracurriculars on Academic Performance and School Perception, *The Excellence in Education Journal*. – 2019. – Volume 8, Issue 1, p. 64-90. [Electronic resource] – Available at: <https://www.excellenceineducationjournal.org/wp-content/uploads/2021/04/EEJ-Volume-8-Issue-1-Winter-2019.pdf> accessed: 19.05.2024)

15. Connelly S.E., Maher E.J. & Pharris A.B. Playing to Succeed: The Impact of Extracurricular Activity Participation on Academic Achievement for Youth Involved with the Child Welfare System. *Child Adolesc Soc Work*. – 2024. – 41. – P. 577–591 <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00897-7>

Авторлар туралы мәлімет:

Ақнұр Кайнаровна Олжаева – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Педагогика және білім беру менеджменті» кафедрасының 2 курс докторанты, Масанчи 39 көшесі, Алматы, Қазақстан.

Сараш Сахиевна Қоңырбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Педагогика және білім беру менеджменті» кафедрасының доценті, Масанчи 39 көшесі, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Ақнур Кайнаровна Олжаева – автор для корреспонденции, докторант 2-курса специальности Педагогика и психология кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Казахского Национального университета имени аль-Фараби, 050000, Алматы, Казахстан.

Сараш Сахиевна Қоңырбаева – доктор PhD, ассоц. профессор кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Казахского Национального университета имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан.

Information about authors:

Aknur Kainarovna Olzhayeva – author for correspondence, 2nd year doctoral student in the specialty Pedagogy and Psychology, Department of Pedagogy and Educational Management, Al-Farabi Kazakh National University, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Sarash Sakhievna Konyrbaeva – Doctor PhD, assoc. Professor, Department of Pedagogy and Educational Management, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Ave., 71, 050000, Almaty, Kazakhstan